

Ekspresja religijna w systemie edukacyjnym Republiki Irlandii (aspekt prawny)

Religious Expression in the Education System of the Republic of Ireland (legal aspect)

Słowa kluczowe: Ekspresja religijna, Nauczanie religii, Republika Irlandii, System edukacyjny, Wolność religijna, Wolność sumienia

Keywords: Religious expression, Religious education, Republic of Ireland, Educational system, Religious freedom, Freedom of conscience

Streszczenie

Prawo Republiki Irlandii podstawową rolę w wychowaniu i kształceniu dzieci przyznaje rodzicom. Akcentuje też rolę religii w procesie edukacji. Jednocześnie we fragmentaryczny sposób określa powinności państwa w zakresie oświaty. Zobowiązuje je jedynie do zapewnienia kształcenia na poziomie podstawowym, bez wskazania, czy ma to czynić poprzez własne instytucje, czy poprzez zlecenie zadań w tym zakresie podmiotom prywatnym. Opisywana regulacja umożliwiła przekazanie przez państwo kształcenia najmłodszej generacji instytucjom prywatnym, głównie rzymskokatolickim. Ponad 90% szkół podstawowych oraz więcej niż połowa szkół średnich prowadzona jest przez Kościół Katolicki. Ustawodawstwo oświatowe Irlandii oparte jest na zasadzie daleko posuniętego poszanowania autonomii placówek oświatowych. Obowiązują standardy programowe i inne dotyczące procesu szkolnego, ale szkoły dysponują dużym zakresem swobody w określaniu treści edukacyjnych i filozofii kształcenia. Ma to oczywisty wpływ na skalę przenikania działalności szkół przez czynnik religijny. Szkoły katolickie, nieliczne szkoły innych wyznań oraz szkoły międzydenominacyjne mają

---

¹ Prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński, Wydział Nauk Społecznych Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

prawo preferowania w ramach rekrutacji uczniów własnego lub innego lepiej postrzeganego wyznania. Naucza się tam religii w ujęciu konfesyjnym, czyli reprezentującym perspektywę właściwą dla konkretnej wspólnoty religijnej. Szkoły religijne często zatrudniają kapłanów, którzy poza funkcją katechetów, prowadzą także praktyki religijne. Znikomy jest natomiast element konfesyjny w działalności uniwersytetów i innych szkół wyższych Irlandii. W ostatnich dekadach, w związku z pogłębiającym się pluralizmem kulturowym, religijnym, etnicznym i narodowym społeczeństwa Irlandii, dokonuje się rewizja stosunku wielu mieszkańców kraju do religii. Dotyczy to także ekspresji religijnej w systemie edukacyjnym. Wyrazem tego jest korzystanie przez rodziców uczniów lub przez pełnoletnich uczniów z zagwarantowanej konstytucyjnie możliwości rezygnacji z oferowanych w szkole zajęć budzących sprzeciw ich sumienia.

Abstract

The law of the Republic of Ireland assigns parents a fundamental role in the upbringing and education of children and also emphasizes the role of religion in the education process. At the same time, it defines the obligations of the state in the field of education in a fragmented way. It obliges the government only to provide basic education, without indicating whether it is to be done through state institutions or by delegating tasks in this area to private entities. Legal regulations have made it possible for the state to transfer education to the youngest generation to private institutions, mainly Roman Catholic. Over 90% of primary schools and more than half of secondary schools are run by the Catholic Church. Irish education legislation is based on the principle of high respect for the autonomy of educational institutions. Curriculum and other standards apply to the school process, but schools have a great deal of discretion in determining the educational content and philosophies of education. This has an obvious impact on the scale of penetration of school activities by the religious factor. Catholic schools, a few schools of other denominations, and interdenominational schools have the right to prefer their own or another, better perceived religion when enrolling students. Religion is taught in a confessional approach there, that is, representing a perspective appropriate for a specific religious community. Religious schools often employ chaplains who, apart from the function of catechists, also conduct religious practices. On the other hand, there is little confessional element in the activities of universities and other

colleges in Ireland. In recent decades, due to the deepening cultural, religious, ethnic and national pluralism of Irish society, there is a revision of the attitude of many of the country's inhabitants to religion. This also applies to religious expression in the educational system. An expression of this is the use by parents of students or by adult students of the constitutionally guaranteed possibility to resign from classes offered at school that raise objection to their conscience.

1. Wstęp

W wypowiedziach komentatorów przemian społecznych na kontynencie europejskim Republika Irlandii jest przedstawiana jako państwo, które w ostatnich dekadach doznało głębokich przeobrażeń kulturowych. Ich elementem jest gremialna zmiana stosunku do religii. Dotyczy to zwłaszcza odniesień dużej części społeczeństwa irlandzkiego do Kościoła Katolickiego, bowiem ta wspólnota religijna od początku chrystianizacji 'Zielonej Wyspy' jest dominującym wyznaniem wśród Irlandczyków². Omawiana rewizja stosunku wielu mieszkańców Republiki Irlandii wobec zinstytucjonalizowanej religii i jej dążeń zasługuje na analizę natury prawnej. Znalazła ona bowiem wyraz w zmianach w prawodawstwie państwa irlandzkiego, począwszy od konstytucji z 1937 r., aż po akty wykonawcze do ustawodawstwa zwykłego. Przejawem ewolucji prawa w tym zakresie był także – co zrozumiałe – rozwój orzecznictwa sądowego, w tym orzecznictwa najwyższych instancji judykatury.

Spośród wielu wątków współczesnego irlandzkiego prawa o religii³ na potrzeby niniejszego studium wybrano zagadnienie ekspresji religijnej w systemie edukacji Republiki Irlandii. Powodem takiego posunięcia są

---

² Odmienna sytuacja panuje w Irlandii Północnej, stanowiącej część Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (dalej także w skrócie: Zjednoczone Królestwo), która posiada silną populację należącą do różnych wyznań protestanckich. Irlandia Północna, jako element państwa brytyjskiego, co do zasady pozostaje poza zakresem badań prezentowanych w niniejszym tekście.

³ Prawo Republiki Irlandii będziemy w niniejszym opracowaniu nazywać 'prawem irlandzkim', pamiętając wszakże, że istnieje także prawo stanowione dla Irlandii Północnej jako części Zjednoczonego Królestwa.

nie tylko zainteresowania naukowe jego autora, ale przede wszystkim okoliczność doniosłości tej sfery życia państwowego dla całokształtu stosunków państwo-religia w Irlandii. W Republice Irlandii, podobnie jak we wszystkich państwach współczesnych, szkolnictwo jest niewralgicznym obszarem sporu w sprawie dopuszczalnych zachowań natury religijnej, zwłaszcza w przypadku szkolnictwa sankcjonowanego przez władzę publiczną. Ma to oczywiste konsekwencje dla regulacji prawnej w tym zakresie. Powiązania religii i kształcenia w Irlandii powinno budzić szczególne zainteresowanie, gdyż, jak pisze czołowa specjalistka w tym zakresie Dympna Glendenning, „edukacja w Irlandii jest przedsięwzięciem państwowo-kościelnym”⁴.

Autor postawił sobie za cel zrekonstruowanie stanu prawnego ekspresji religijnej w irlandzkim systemie edukacji. System edukacji jest tutaj rozumiany szeroko, gdyż obok szkół zapewniających kształcenie na poziomie niższym niż uniwersytecki, obejmuje on także szkoły wyższe. Takie ujęcie zakresu przedmiotowego ma umożliwić zapoznanie się przez Czytelnika z całokształtem kwestii edukacyjnej w Irlandii na jej styku z religią. Opracowanie ma dostarczyć prezentacji stanu prawnego w sytuacji obecnej. Odniesienia historyczne czynione są w zakresie niezbędnym dla zrozumienia regulacji obecnie obowiązującej (przełom lat 2019/2020).

2. Tło historyczne

Dla właściwego zrozumienia irlandzkiej regulacji ekspresji religijnej w systemie edukacji należy w skrócie zarysować rozwój dziejowy stosunków państwo-religia w Republice Irlandii. Najistotniejsza w tych rozważaniach jest prezentacja kształtu tych relacji w XX i XXI wieku, gdyż to w tym okresie powstało odrębne państwo irlandzkie oraz nastąpiły głębokie przemiany społeczne skutkujące wieloraką rewizją

---

⁴ „[E]ducation in Ireland is a Church-State cooperative” (Glendenning 2008 {6.56.}).

prawa, na czele z prawem konstytucyjnym, regulującego sprawy sumienia i wyznania. Wśród najnowszych zmian w tym zakresie należy wskazać nowe regulacje dotyczące aborcji, rozwodu małżeńskiego, małżeństwa homoseksualnego i przestępstwa bluźnierstwa. Ze względu na doniosłość unormowań w tym zakresie, poświęcono im w niniejszym rozdziale wyodrębnione części wywodu.

Aż do powstania w 1922 r. Wolnego Państwa Irlandzkiego [*Irish Free State*] teren Irlandii był przez wiele stuleci częścią Anglii a później Wielkiej Brytanii. W okresie rządów brytyjskich anglikański Kościół Irlandii był do 1871 r. wyznaniem panującym, a innowiercy podlegali dyskryminacji. W najgorszym położeniu znajdowali się rzymscy katolicy, stanowiący przytłaczającą większość Irlandczyków. Pełna wolność religijna została zagwarantowana mieszkańcom kraju przez traktat angielsko-irlandzki z 6 grudnia 1921 r., zawarty po antybrytyjskich wystąpieniach ludu irlandzkiego. Konstytucja Wolnego Państwa proklamowała ją w art. 8.⁵

Zasadnicza zmiana w sposobie ujęcia wolności sumienia i wyznania dokonała się wraz z przyjęciem w 1937 r. nowej Konstytucji Irlandii, która szczególny status przyznała Kościołowi Katolickiemu. W akcie tym znalazła się także inwokacja do Trójcy Świętej i powołanie się na Jezusa Chrystusa. Państwo uznało za swój – a nie tylko obywateli – obowiązek oddawanie czci Bogu wszechmogącemu. Szczegółowe postanowienia

---

⁵ Art. 8 brzmiał: „Freedom of conscience and the free profession and practice of religion are, subject to public order and morality, guaranteed to every citizen, and no law may be made either directly or indirectly to endow any religion or prohibit or restrict the free exercise thereof or give any preference, or impose any disability on account of religious belief or religious status, or affect prejudicially the right of any child to attend a school receiving public money without attending the religious instruction at the school, or make any discrimination as respects State aid between schools under the management of different religious denominations, or divert from any religious denomination or any educational institution any of its property except for the purpose of roads, railways, lighting, water or drainage works or other works of public utility, and on payment of compensation.”

tej konstytucji zostaną omówione w odrębnym rozdziale niniejszego opracowania. Prokatolicki charakter ustawodawstwa państwowego tworzonych w pierwszych dekadach Republiki Irlandii nie ulega kwestii (zob. Casey 2000, 689). Znamienne jest to, że państwo irlandzkie nigdy nie zawarło konkordatu ze Stolicą Apostolską, mimo uroczystego jej uznania za podmiot prawa międzynarodowego w ustawie zasadniczej (Casey 2007, 200).

Wiele obowiązujących w państwie rozwiązań prawnych dostosowanych było w tym okresie do wymogów i koncepcji Kościoła Katolickiego. W szczególności obowiązywały:

1. rygorystyczny zakaz aborcji;
2. zakaz rozwodów małżeńskich;
3. zakaz bluźnierstwa;
4. zakaz utrzymywania stosunków homoseksualnych.

Szkoły stopnia podstawowego w przytłaczającej części prowadził Kościół Katolicki i otrzymywał pełne państwowe ich finansowanie⁶. Obowiązek szkolny mógł być realizowany tylko w tych jednostkach. Państwo stosowało cenzurę obyczajową i filozoficzną zgodną z wytycznymi Kościoła Katolickiego (Casey 2000, 687). Do dziś funkcjonariusze publiczni na czele z prezydentem państwa mają obowiązek składania religijnej roty ślubowania urzędowego. Obrady izb parlamentu rozpoczynane są od modlitwy. Prywatne szpitale, szkoły i jednostki ochrony zdrowia finansowane przez państwo mogą stosować kryterium wyznaniowe względem osób ubiegających się o ich świadczenia. Duchowni różnych wyznań są zwolnieni z obowiązku bycia członkiem ławy przysięgłych.

W 1972 r. w wyniku referendum konstytucyjnego usunięto z konstytucji dwa 'podstępny' [*subsections*] artykułu 41, określające szczególnie status Kościoła Katolickiego oraz uznanie innych denominacji religijnych, które brzmiały:

---

⁶ Rozwiązanie to ukształtowało się jeszcze w czasach brytyjskiego panowania. Zob. Mawhinney 2009, 31–32.

2°. Państwo uznaje szczególną pozycję Świętego Katolickiego Apostolskiego i Rzymskiego Kościoła jako strażnika Wiary wyznawanej przez olbrzymią większość obywateli. 3°. Państwo również uznaje Kościół Irlandii, Prezbiteriański Kościół w Irlandii, Kościół Metodystyczny w Irlandii, Religijne Towarzystwo Przyjaciół w Irlandii, jak też Kongregacje Żydowskie i inne denominacje religijne istniejące w Irlandii w dacie wejścia w życie tej Konstytucji⁷.

Zmiany te, przyjęte większością 84,38% (721 003 osoby) głosujących w referendum (przeciw było 15,62% czyli 133 430 osób)⁸, symbolicznie znamionowały kres pewnej epoki w dziejach stosunków państwo–religia w Republice Irlandii, którą cechowała dominacja katolicyzmu w życiu publicznym.

Wieloletnia zależność biegu spraw publicznych oraz działalności instytucji państwowych w Irlandii od wizji propagowanej przez Kościół Katolicki nie pozostały bez reakcji społecznej. Olbrzymie poparcie dla takiego modelu stosunków państwo-religia ze strony większości Irlandczyków⁹ zaczęło po II wojnie światowej stopniowo słabnąć. Wyjątkowe przyspieszenie tego procesu nastąpiło po ujawnieniu skali nadużyć seksualnych, zwłaszcza pedofilskich w tym Kościele, poczynszy od lat 90. (O’Flaherty 1999, 53). Pojawiły się inicjatywy obywatelskie zmierzające do dokonania zmian w prawie małżeńskim i odnoszącym się do aborcji. Później zaczęto zabiegać o prawa osób homoseksualnych oraz o uchylene przepisów kryminalizujących czyny bluźnierstwa. Kościół

⁷ „2°. The State recognises the special position of the Holy Catholic Apostolic and Roman Church as the guardian of the Faith professed by the great majority of the citizens. 3° The State also recognises the Church of Ireland, the Presbyterian Church in Ireland, the Methodist Church in Ireland, the Religious Society of Friends in Ireland, as well as the Jewish Congregations and the other religious denominations existing in Ireland at the date of the coming into operation of this Constitution”. Zob. na temat ustawowego uznania przez państwo irlandzkie dwóch denominacji: Unii Baptystycznej [*Baptist Union*] oraz Braci Plymouthskich [*Plymouth Brethren*] (Whyte 2008, 452).

⁸ Frekwencja wyborcza wyniosła 50,67% uprawnionych do głosowania.

⁹ W pierwszych dekadach istnienia niepodległego państwa irlandzkiego Kościół Katolicki posiadał wysoki prestiż, m.in. jako podmiot wybitnie zasłużony w toku wielowiekowych zmagañ Irlandczyków z brytyjską i protestancką opresją.

Katolicki usilnie apelował o odrzucenie tych postulatów. Poparcie jego stanowiska stopniowo malało, co wykazuje m.in. statystyka wyborcza zarejestrowana w toku głosowań referendalnych dotyczących wyliczonych kwestii. Jednocześnie spadała liczba osób identyfikujących się z katolicyzmem oraz liczba osób regularnie praktykujących zgodnie z wymogami tego Kościoła¹⁰.

3. Klauzule Konstytucji Irlandii dotyczące religii i edukacji

Obowiązująca obecnie ustawa zasadnicza Republiki Irlandii nosi tytuł „Constitution of Ireland enacted by the People 1st July, 1937”. Do chwili obecnej wprowadzono do niej 32 poprawki¹¹. Dla niniejszych rozważań istotne jest omówienie trzech elementów tego aktu prawnego: preambuły doń, artykułu 41 dotyczącego edukacji i artykułu 44 dotyczącego religii. Choć oczywiście i dla zagadnień edukacji, i dla zagadnień religii znaczenie mają inne niż tutaj przybliżane elementy ustawy konstytucyjnej, to dla potrzeb tego artykułu wystarczające będzie przedstawienie węzłowych w tym względzie norm prawnych.

Uroczysty wstęp do Konstytucji Irlandii z 1937 r. ma następujące brzmienie:

W Imię Najświętszej Trójcy, od której pochodzi wszelka władza i do której, jako naszego ostatecznego przeznaczenia, wszystkie działania ludzi i państw muszą się odnosić, My, lud Éire, pokornie uznając wszystkie nasze zobowiązania względem naszego Boskiego Pana, Jezusa Chrystusa, który podtrzymawał naszych ojców przez stulecia doświadczeń, z wdzięcznością wspominając ich bohaterski i niestrudzony bój o odzyskanie uprawnionej niepodległości naszego Narodu, i pragnąc krzewić dobro wspólne, przy właściwym zachowywaniu Roztropności,

¹⁰ Spis powszechny z 2016 r. wykazał, że 78% mieszkańców Irlandii uważa się za katolików. Tygodniowe uczestnictwo we mszy spadło z 91% w 1973 r. do 32% w 2019 r. Zob. McSweeney 2019.

¹¹ Ostatnia nosi nazwę 38. Poprawka, gdyż łącznie pod głosowanie zostało podanych właśnie 38 poprawek. Jednakże nie zostało przyjętych sześć poprawek – są to poprawki: 12., 22., 24., 25., 32., 35.

Sprawiedliwości i Miłosierdzia, tak aby godność i wolność jednostki była zapewniona, prawdziwy porządek społeczny ustanowiony, jedność naszego kraju przywrócona, i zgoda z innymi narodami zachowana, niniejszym przyjmujemy, uchwalamy i nadajemy sobie tę Konstytucję¹².

Jak wiadomo, w doktrynie prawa toczy się od dawna dyskusja na temat walorów normatywnych preambuł do aktów prawnych. Kwestia ta wykracza poza ramy niniejszych rozważań. Wystarczy tu jednak wspomnieć, że wychodząc od zasady racjonalnego prawodawcy, należy docenić przynajmniej programową wartość tego rodzaju wprowadzeń oraz ich doniosłość w kontekście interpretacji intencji ustrojodawcy przy wykładni poszczególnych postanowień części artykułowanej aktu. Tak też sprawa ma się w przypadku irlandzkiej ustawy zasadniczej¹³.

Przytoczona preambuła jest wyrazem religijnego zaangażowania państwa irlandzkiego. Zaangażowanie to dotyczy Boga wyznawanego przez chrześcijan, o czym świadczy przywołanie Trójcy Świętej i Jezusa Chrystusa jako Boga. Jest to formuła wykluczająca i dyskryminująca obywateli innych niż trynitarne chrześcijańskie wyznań. Postanowienie w tym zakresie koresponduje z treścią art. 41 ust. 1 konstytucji, w którym państwo wyraża wolę oddawania czci Bogu wszechmogącemu. Jak się wydaje, cytowana inwokacja religijna miała być w zamyśle jej twórców równoważona pomieszczoną w tej samej preambule frazą

---

¹² Oryginalne brzmienie preambuły jest następujące: „In the Name of the Most Holy Trinity, from Whom is all authority and to Whom, as our final end, all actions both of men and States must be referred, We, the people of Éire, Humbly acknowledging all our obligations to our Divine Lord, Jesus Christ, Who sustained our fathers through centuries of trial, Gratefully remembering their heroic and unremitting struggle to regain the rightful independence of our Nation, And seeking to promote the common good, with due observance of Prudence, Justice and Charity, so that the dignity and freedom of the individual may be assured, true social order attained, the unity of our country restored, and concord established with other nations, Do hereby adopt, enact, and give to ourselves this Constitution.”

¹³ Na marginesie można zaznaczyć podobieństwo wielu elementów preambuły Konstytucji Irlandii z 1937 r. do preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

o poszanowaniu godności i wolności jednostki. Należy jednak przyjąć, iż to ostatnie stwierdzenie jest skutecznie podważone przez skrajnie jednostronną deklarację natury religijnej. Preambuła statuuje ideologię państwową o charakterze chrześcijańskim. W pierwotnym brzmieniu konstytucji była ona dodatkowo wzmocniona normą z artykułu 41, przyznającą – o czym już była mowa – Kościołowi Katolickiemu szczególny status w państwie „2°. Państwo uznaje szczególną pozycję Świętego Katolickiego Apostolskiego i Rzymskiego Kościoła jako strażnika Wiary wyznawanej przez olbrzymią większość obywateli.” To wespół przesądzało nie tylko chrześcijański, lecz w istocie katolicki charakter państwa irlandzkiego. Wykreślenie z konstytucji art. 41.2° (wraz z 3° dotyczącym uznania przez państwo niekatolickich denominacji religijnych) w wyniku referendum z 1972 r. osłabiło ten wymiar państwowości irlandzkiej, co później zostało potwierdzone przez zmiany konstytucyjne dotyczące rozwodów małżeńskich, aborcji, małżeństwa jedнопłciowego i bluźnierstwa.

Położony w preambule akcent na wątkach religijnych bez wątpienia ma znaczenie dla diskutowanych w tym opracowaniu zagadnień ekspresji religijnej w systemie edukacyjnym Republiki Irlandii. Z tego tekstu wstępnego wynika bowiem preferencja dla światopoglądu chrześcijańskiego i religijnego. W efekcie w pozycji dyskryminacyjnej znajdują się osoby reprezentujące inny światopogląd, w tym światopogląd religijny niechrześcijański i niereligijny, co ma dalekosiężne konsekwencje dla pozycji tych jednostek w instytucjach oświatowych (Daly 2012, 199).

Główną jednostką redakcyjną Konstytucji Irlandii mieszczącą postanowienia dotyczące zagadnień edukacyjnych jest art. 41. Innych postanowień odnoszącej się do tej problematyki jest tam niewiele: znajdują się one głównie w art. 40.6.1° zajmującym się kształtowaniem opinii publicznej i wolnością poglądów¹⁴ oraz art. 18.4.1°, w którym przyznano

¹⁴ Idzie tutaj głównie o edukację najszerzej pojętą, a nie sformalizowaną w systemie edukacyjnym. Art. 40.6.1° brzmi: „The state guarantees liberty for the exercise of the following rights, subject to public order and morality: – i the right of the citizens to

dwóm uniwersytetom irlandzkim (*National University of Ireland* oraz *University of Dublin*) prawo desygnowania po 3 członków do wyższej izby parlamentu irlandzkiego [*Seanad Éireann*]¹⁵.

Newralgiczny dla kwestii edukacyjnych i wskazany wyżej art. 41 w tłumaczeniu na język polski brzmi następująco:

Edukacja. Artykuł 41. 1. Państwo uznaje, że pierwszorzędnym i naturalnym wychowawcą dziecka jest rodzina, i gwarantuje, że będzie respektować niezbywalne prawo i powinność w zakresie zapewnienia, zgodnie z ich możliwościami, religijnej i moralnej, intelektualnej, fizycznej i społecznej edukacji ich dzieci. 2. Rodzice będą mieć swobodę zapewniania tej edukacji w ich domach lub w szkołach prywatnych lub w szkołach uznanych lub ustanowionych przez państwo. 3. 1°. Państwo nie zobowiąże rodziców przy pogwałceniu ich sumienia i słusznie ustanowionego prawa do wysłania ich dzieci do szkół ustanowionych przez państwo ani do żadnego konkretnego typu szkoły ustanowionej przez państwo. 2°. Jednakowoż państwo, jako strażnik dobra wspólnego, wymagać będzie, uwzględniając realne uwarunkowania, by dzieci otrzymały pewną podstawową edukację moralną, intelektualną i społeczną. 4. Państwo zapewni bezpłatną edukację podstawową i będzie się starało wspierać i udzielać rozsądnej pomocy prywatnej i wspólnej inicjatywie edukacyjnej, i, jeśli dobro publiczne tego wymaga, będzie tworzyło inne rozwiązania i instytucje, wszakże przy poszanowaniu praw rodziców, zwłaszcza w zakresie formacji religijnej i moralnej¹⁶.

---

express freely their convictions and opinions. the education of public opinion being, however, a matter of such grave import to the common good, the state shall endeavour to ensure that organs of public opinion, such as the radio, the press, the cinema, while preserving their rightful liberty of expression, including criticism of Government policy, shall not be used to undermine public order or morality or the authority of the state.”

¹⁵ Poza tymi postanowieniami Konstytucja Irlandii nie zajmuje się problematyką szkolnictwa wyższego.

¹⁶ „Education. Article 42. 1. The state acknowledges that the primary and natural educator of the child is the family and guarantees to respect the inalienable right and duty of parents to provide, according to their means, for the religious and moral, intellectual, physical and social education of their children. 2. Parents shall be free to provide this education in their homes or in private schools or in schools recognised or established by the state. 3. 1°. The state shall not oblige parents in violation of their conscience and lawful preference to send their children to schools established by the state, or to any

Przytoczony przepis akcentuje rolę rodziców w kształceniu dzieci i młodzieży oraz zawiera silne gwarancje dla kształcenia religijnego oraz w instytucjach prywatnych. Znamienne jest przemilczenie kształcenia na poziomie szkolnictwa wyższego, zaś kształcenie ponadpodstawowe jest tam dopuszczone bez wyraźnego wskazania tegoż kształcenia. Jak pisze James Casey, w Irlandii „Państwo nie jest konstytucyjnie zobowiązane do finansowania edukacji ponadpodstawowej, ale jest do tego uprawnione” (Casey 2007, 207). Prywatnym podmiotom edukacyjnym gwarantowane jest dofinansowanie ze środków publicznych (Ryan 2008, 185). Można odnieść wrażenie, że klauzula ta została stworzona z myślą, by prywatne przedsięwzięcia edukacyjne były w maksymalnym stopniu chronione przed ingerencją i kontrolą państwa, a państwo w ograniczonym stopniu podejmowało zadania w zakresie kształcenia i wychowania. Jak pokażą dalsze wywody dotyczące zwykłego ustawodawstwa oświatowego w Irlandii, takie konstytucyjne ujęcie problematyki edukacyjnej znalazło wyraz w tamtejszym modelu oświaty utworzonym w XX wieku. Wystarczy w tym miejscu powiedzieć, że ponad 90% szkół podstawowych w państwie prowadzonych jest przez Kościół Katolicki¹⁷, zaś wspólnie ze szkołami prowadzonymi przez inne denominacje religijne, szkoły podstawowe o charakterze wyznaniowym obejmują ok. 99% ogółu placówek oświatowych tego poziomu nauczania (Kilkelly 2008, 497). Podmioty te w całości finansowane są przez państwo, a dzieci i młodzież wyznania innego niż katolickie w znakomitej większości są zdane na pobieranie

---

particular type of school designated by the state. 2°. The state shall, however, as guardian of the common good, require in view of actual conditions that the children receive a certain minimum education, moral, intellectual and social. 4. The state shall provide for free primary education and shall endeavour to supplement and give reasonable aid to private and corporate educational initiative, and, when the public good requires it, provide other educational facilities or institutions with due regard, however, for the rights of parents, especially in the matter of religious and moral formation”.

¹⁷ Sąd Najwyższy Irlandii w sprawie *Crowley v. Ireland* ([1980] I.R. 102) orzekł, że system oświatowy kontrolowany przez wspólnoty religijne jest zgodny z konstytucją. Zob. Whyte 2008, 95.

nauki w placówkach katolickich. W niektórych rejonach kraju nie ma realnej możliwości wyboru finansowanej przez państwo szkoły innej niż katolicka.

Należy zwrócić uwagę na treść 4° omawianego dalej art. 44 konstytucji:

Prawodawstwo określające pomoc państwa dla szkół nie będzie rozróżniało pomiędzy szkołami zarządzanymi przez różne denominacje ani nie będzie miało takiego kształtu, by tendencyjnie wpływać na prawo któregośkolwiek dziecka do uczęszczania do szkoły otrzymującej pieniądze publiczne bez uczestnictwa w nauce religii w tej szkole.

Przez wiele dekad obowiązywania przepis ten służył wzmocnieniu pozycji szkół prowadzonych przez irlandzki Kościół większościowy.

W ślad za omówieniem religijnych elementów preambuły Konstytucji Irlandii należy naświetlić ujęcie tej tematyki w jej art. 44, która ma status głównej jednostki redakcyjnej dotyczącej religii. Wskazany artykuł w tłumaczeniu na język polski ma brzmienie następujące:

Religia. Artykuł 44. 1. Państwo uznaje, że Bogu wszechmogącemu należy się hołd czci publicznej. Będzie ono miało jego imię we czci, oraz będzie respektowało i poważało religię. 2. 1°. Wolność sumienia oraz swobodne wyznanie i praktyka religii są gwarantowane każdemu obywatelowi, przy poszanowaniu porządku i moralności publicznej. 2°. Państwo zobowiązuje się nie wspierać finansowo żadnej religii. 3°. Państwo nie nałoży żadnych ograniczeń ani nie uczyni żadnej dyskryminacji ze względu na wyznanie religijne, wierzenie lub stan. 4°. Prawodawstwo określające pomoc państwa dla szkół nie będzie rozróżniało pomiędzy szkołami zarządzanymi przez różne denominacje ani nie będzie miało takiego kształtu, by tendencyjnie wpływać na prawo któregośkolwiek dziecka do uczęszczania do szkoły otrzymującej pieniądze publiczne bez uczestnictwa w nauce religii w tej szkole. 5°. Każda denominacja religijna będzie mieć prawo zarządzania swoimi własnymi sprawami, prawo posiadania, przyjmowania i administrowania majątkiem, ruchomym i nieruchomym, oraz utrzymywania instytucji dla celów religijnych lub charytatywnych. 6°. Własność którejkolwiek denominacji religijnej lub którejkolwiek instytucji edukacyjnej nie będzie wyłączone

z wyjątkiem zaspokojenia koniecznych przedsięwzięć użyteczności publicznej i pod warunkiem wypłacenia zadośćuczynienia¹⁸.

Już zaznaczono, że zawarte w ust. 1 artykułu 44 odniesienie do Boga wszechmogącego ma analogię w preambule do ustawie zasadniczej. We wskazanym przepisie części artykułowej konstytucji państwo irlandzkie zaprezentowane zostało jako podmiot oddający cześć Bogu. Jak się wydaje, ujęcie to na gruncie demokracji typu zachodniego nie ma precedensu. Jest ono paradoksalne zważywszy, iż w przepisie 2.1° deklaruje się powszechną wolność sumienia i wyznania, poddaną wszakże ograniczeniom określonym w klauzulach generalnych („poszanowanie porządku i moralności publicznej”). Przepis antydyskryminacyjny z 2.3° był w dużym stopniu iluzoryczny jeśli weźmie się pod uwagę obowiązywanie w Republice Irlandii przez wiele dekad prawodawstwo dostosowane do wymagań ortodoksji katolickiej. Przepis o niedotowaniu religii mógłby stanowić istotną przesłankę twierdzenia, że konstytucja proklamowała rozdział kościoła i państwa, podobnie jak przemawiałaby za nim okoliczność respektowana przez państwo autonomii denominacji religijnych, o czym jest mowa w 2.5° (taki charakter w dużym stopniu ma gwarancja

---

¹⁸ „Religion. Article 44. 1. The state acknowledges that the homage of public worship is due to almighty God. It shall hold his name in reverence, and shall respect and honour religion. 2. 1°. Freedom of conscience and the free profession and practice of religion are, subject to public order and morality, guaranteed to every citizen. 2°. The state guarantees not to endow any religion. 3°. The state shall not impose any disabilities or make any discrimination on the ground of religious profession, belief or status. 4°. Legislation providing state aid for schools shall not discriminate between schools under the management of different religious denominations, nor be such as to affect prejudicially the right of any child to attend a school receiving public money without attending religious instruction at that school. 5°. Every religious denomination shall have the right to manage its own affairs, own, acquire and administer property, movable and immovable, and maintain institutions for religious or charitable purposes. 6°. The property of any religious denomination or any educational institution shall not be diverted save for necessary works of public utility and on payment of compensation”. W literaturze głoszony jest pogląd, że własność denominacji religijnych w Irlandii podlega na gruncie postanowień konstytucji silniejszej ochronie niż własność innych podmiotów niepaństwowych: Whyte 2008, 447.

własnościowa z 2.6°). Pogląd o rozdziale państwa i kościoła jest nie do utrzymania – co najmniej do lat 80. XX wieku państwo irlandzkie miało faktycznie i pod względem prawnym charakter katolicko-wyznaniowy (Casey 2000, 687). Ani konstytucji ani państwu irlandzkiemu nie sposób przypisać neutralności w sprawach religii i światopoglądu (Ryan 2008, 184)¹⁹. Klauzula o niedotowaniu z 2.2° jest zasadniczo podważona przez przepis z 2.4°, który stanowi podstawę utrzymywania przez państwo szkół katolickich (i innych wyznaniowych), w których kształci się przytłaczająca część irlandzkiej populacji (Whyte 2008, 101). Od kilkunastu lat czynione są starania grup obywatelskich, by zmienić ten stan rzeczy i utworzyć znaczącą liczbę szkół świeckich.

4. Regulacja spraw religijnych w systemie edukacyjnym

Analiza źródeł prawa, ustaleń naukowych oraz wypowiedzi pojawiających się w mediach masowych, w tym na witrynach internetowych, pozwalają na dokonanie ustaleń w zakresie unormowań prawnych i stanu faktycznego ekspresji religijnej w irlandzkim systemie edukacyjnym.

4.1. Źródła prawa edukacyjnego

Prawo Republiki Irlandii należy do anglosaskiego systemu *common law*, co jest następstwem wielowiekowej przynależności Irlandii do Królestwa Anglii (krótco także Republiki Angielskiej) oraz Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii. Z tego względu Irlandia zwana jest „pierwszą przygodą *common law*” [„*the first adventure of the common law*”]; Kilcommins 2008, 637). Państwo irlandzkie od 1922 r. posiada konstytucję pisaną. 11 października 1922 r. uchwalono Konstytucję Wolnego Państwa [*The Free State Constitution*], która wszelako była podporządkowana postanowieniom Traktatu Anglo-Irlandzkiego [*Anglo-Irish Treaty*] z 6 grudnia 1921 r., stanowiącego, iż Wolne Państwo jest dominium Wspólnoty Brytyjskiej [*British Commonwealth*].

¹⁹ Autor ten wskazuje wypowiedzi organów sądowych, w których dystansują się one od zajmowania się kwestiami religijnymi oraz stoją na stanowisku rozdzielania kwestii świeckich i religijnych (Ryan 2008, 185).

Przyjęta w 1937 r. w wyniku plebiscytu Konstytucja Irlandii ogłosiła Irlandię „suwerennym niepodległym i demokratycznym państwem” [„*sovereign independent and democratic state*”]. W kwietniu 1949 r. Irlandia uznała się za republikę i opuściła *Commonwealth* (Kilcommins 2008, 637). Konstytucja Irlandii ma status zwierzchniczy względem wszystkich innych źródeł prawa irlandzkiego, w tym ustaw, orzeczeń sądowych i zwyczajów. Na straży tej zasady stoi m.in. Sąd Najwyższy, który orzeka zgodność przepisów prawa z ustawą zasadniczą czyli pełni rolę sądu konstytucyjnego (Kilcommins 2008, 638).

Kwestie edukacyjne w Irlandii są przedmiotem państwowych regulacji prawnych, aczkolwiek dostrzec w nich można dość daleko posuniętą wstrzeźliwość władzy publicznej w normowaniu tych kwestii. Duża część materii edukacyjnej podlega normowaniu przez organy zarządzające jednostkami systemu oświaty, co można uznać za przejaw dość szeroko zakrojonej autonomii tych prywatnych podmiotów. Ingerencje ustawowe i dokonywane przez ministra edukacji [*Minister for Education*] są bardzo wycinkowe²⁰.

W obszarze ustawodawstwa zwykłego do grupy najważniejszych aktów normujących kwestie edukacyjne należy zaliczyć ustawy:

1. „Education (Welfare) Act”, 2000;
2. „Equal Status Act”, 2000;
3. „Freedom of Information Act”, 2014;
4. „Education (Admission to Schools) Act”, 2018;
5. „Universities Act”, 1997.

Istotne dla placówek szkolnych są regulacje [*instrument*] wydawane przez organy administracji rządowej, na przykład.

1. „The Rules for National Schools”, 1965;
2. „Governance Manual for Primary Schools”, 2015–2019 (Daly 2012, 212nn).

---

²⁰ Nazwy resort właściwego do spraw edukacji przez kolejne dekady ulegały zmianie. Obecnie naczelnym urządzeniem resortu edukacji jest wspomniany już *Department of Education and Skills* [Departament Edukacji i Umiejętności].

Dla edukacji domowej [*homeschooling*] istotna jest regulacja pt. „Guidelines on the Assessment of Education in Places Other Than Recognised Schools” (2003).

Sprawy ekspresji religijnej w niektórych typach szkół średnich obejmuje okólnik Departamentu Edukacji i Umiejętności pt. „Religious instruction and worship in certain second level schools in the context of Article 44.2.4 of the Constitution of Ireland and Section 30 of the Education Act 1998 Circular Letter 0013/2018” (2018).

Charakter normatywny dla ochrony praw mniejszości w systemie edukacyjnym Irlandii ma Europejska Konwencja Praw Człowieka oraz wydane na jej podstawie wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W procedurach administracyjnych i sądowych mających na celu egzekwowanie praw gwarantowanych przez Europejską Konwencję skarżący powoływali się m.in. na wyroki w sprawach *Folgerø & Others v Norway* (2006) oraz *Mansur & Others v Turkey* (2014).

4.2. Struktura szkolnictwa irlandzkiego ze szczególnym uwzględnieniem jego aspektu własnościowego

Przepisy Konstytucji Irlandii z 1937 r. na czele z art. 44 podkreślają rolę rodziców w procesie wychowania dzieci i młodzieży oraz rolę religii w tym wychowaniu. Już odnotowaliśmy, że ustrojodawca irlandzki bardzo powściągliwie podszedł do roli państwa w sprawach oświatowych, przyznał państwu dość ograniczone prawa w tym zakresie i zobowiązał go do finansowania prywatnych podmiotów edukacyjnych. Rozwiązanie to jest w pełni dostosowane do tradycyjnej wizji edukacyjnej Kościoła Katolickiego, która zakłada określanie przez Kościół standardów ideowych i moralnych kształcenia, a finansowaniem kształcenia obciąża państwo²¹. Analizy dziejów szkolnictwa irlandzkiego stopnia podstawowego i średniego dowodzą, że Republika Irlandii przez cały okres

²¹ Twórcy państwa irlandzkiego i hierarchia Kościoła Katolickiego doszli w tej kwestii do porozumienia. Zob. Mawhinney 2009, 33–34.

swego istnienia wstrzymywała się od tworzenia szkół państwowych (por. O'Flaherty 1999, 54–55). Kształcenie w państwie – z wyjątkiem uniwersytetów – oparła na szkołach prywatnych, głównie kościelnych²². W efekcie, na początku XXI wieku około 90% szkół podstawowych w Irlandii prowadzonych jest przez Kościół Katolicki, około 6% przez Kościoły protestanckie, a około 2% przez instytucje powstałe na zasadzie porozumienia różnych wspólnot wyznaniowych. W przypadku szkół średnich [*secondary schools*] w 2007 roku 372 szkoły należały do Kościoła katolickiego, 25 szkół należało do anglikańskiego (protestanckiego) Kościoła Irlandii, 334 szkoły miały status międzydenominacyjny [*interdenominational*] chrześcijański (katolicko-protestancki), 1 miała charakter żydowski i 1 charakter kwakerski (kwakrzy to wierni Religijnego Stowarzyszenia Przyjaciół). W 2014 roku organizacja pozarządowa pod nazwą *Educate Together* prowadziła 3 międzydenominacyjne szkoły średnie („Ireland: Education dominated by religion” 2019). Sąd Najwyższy Republiki Irlandii uznał finansowanie szkół wyznaniowych, w tym finansowanie nauczania religii konfesyjnej za zgodne z konstytucją²³. Opisywana struktura szkolnictwa, w której zaznacza się brak znaczącej grupy szkół świeckich oraz która nie daje wielu uczniom możliwości pobierania nauki w środowisku nie występującym przeciwko ich przekonaniom, uznana być musi za naruszającą powszechnie uznawane w świecie demokratycznym standardy praw człowieka (Mawhinney 2009, 197).

Prywatni właściciele placówek oświatowych decydują o ich profilu światopoglądowym, który na gruncie irlandzkim określa się mianem ‘etosu’ [*ethos*] (Glendenning 2008, 283). Czynniki ten pozwala na

---

²² Oczywistym błędem tłumaczeniowym jest fraza zawarta w Casey 2007, 205, brzmiąca: „[s]zkoły podstawowe i średnie w Irlandii są w głównej mierze organizowane na bazie niewyznaniowej”. Dalszy wywód zawarty w tym artykule kwestionuje cytowaną wypowiedź.

²³ Wyrok w sprawie *Campaign to Separate Church and State v. Minister for Education* (1998), 2 I.L.R.M. 181. Zob. Ryan 2008, 185.

arbitralny dobór pracowników²⁴, jednostronne pod względem światopoglądowym ujęcie treści wymaganych w państwowym programie nauczania [*national curriculum*] oraz dobór pracowników i uczniów zgodnie z preferencjami światopoglądowymi. W przypadku szkół katolickich, których jest przytłaczająca większość, oznacza to rekrutację pracowników w oparciu o przesłanki konfesyjne, co przez długi czas miało również zastosowanie do uczniów (Daly 2012, 178nn; „Ireland: Education dominated by religion.” 2019).

Dopiero uchwalona w 2018 r. nowelizacja ustawy o edukacji pn. „Education (Admission to Schools) Act 2018” wprowadziła w art. 61(1) zakaz dyskryminacji kandydatów do szkół m.in. ze względu na religię, co należy rozumieć także, że jest to zakaz dyskryminacji ze względu na brak religii (bezwyznaniowość)²⁵. Uprzednio kandydat na ucznia legitymujący się świadectwem chrztu w Kościele Katolickim zyskiwał preferencję w procesie rekrutacji do szkoły utrzymywanej ze środków publicznych (także w sytuacji, gdy na danym terenie nie było placówki alternatywnej) wobec kandydata, który nie legitymował się takim statusem (Glendenning 2008, 282). Zasadę tę opinia publiczna określiła mianem ‘Pierwszeństwo dla katolików’ [*Catholics first*] (Daly 2012, 144).

---

²⁴ Dyskryminacja jest dopuszczalna także w podmiotach finansowanych ze środków publicznych. Tak m.in. w sprawie *McGrath v. Trustees of Maynooth* (1979) I.L.R.M. 166. Zob. Doolan 1994, 176.

²⁵ Warto zaznaczyć, że ustawa ta określiła także inne zakazy dyskryminacyjne, m.in. ze względu na płeć, status cywilny, status rodzinny i orientację seksualną. Oto fragment odnośnego przepisu: „61. (1) Subject to subsection (2), the admission policy of a school shall include a statement (in this Part referred to as an ‘admission statement’) that the school shall not discriminate in its admission of a student to the school on — (a) the gender ground of the student or the applicant in respect of the student concerned, (b) the civil status ground of the student or the applicant in respect of the student concerned, (c) the family status ground of the student or the applicant in respect of the student concerned, (d) the sexual orientation ground of the student or the applicant in respect of the student concerned, (e) the religion ground of the student or the applicant in respect of the student concerned, [...]”. Bezwyznaniowość oraz ateizm uznawana jest w orzecznictwie sądowym za dopuszczalną formę korzystania z wolności sumienia: *McGee v. Att. Gen.* (1974) I.R. 284. Zob. Casey 2000, 690; Doolan 1994, 245.

Obszarów, gdzie nie istnieje żaden wybór między szkołami jednego stopnia o różnym statusie, jest w Irlandii bardzo wiele (O'Mahony 2006, 71).

Irlandzkie prawo edukacyjne zna instytucję nauczania domowego [*homeschooling*]. Nauczanie domowe podlega reżimowi art. 14 ustawy edukacyjnej „Education (Welfare) Act, 2000”, który normuje kształcenie w ‘miejscu innym niż uznana szkoła’ [*education in a place other than a recognised school*]. Dopuszczenie tego trybu edukacji zależy od uzyskania przez rodzica zgody władzy oświatowej. Dziecko nim objęte wpisywane jest do rejestru publicznego obejmującego osoby korzystające z tego trybu kształcenia, a proces oświatowy, w którym uczestniczy, podlega nadzorowi pedagogicznemu. Nadzór ten obejmuje m.in. prawo dokonywania przez władze oświatowe inspekcji miejsca udzielania takiego nauczania, prawo zapoznawania się inspekcji ze stosowanymi urządzeniami i materiałami w procesie takiego kształcenia. Poziom używanej wiedzy jest weryfikowany przez organ publiczny. Szczegółowa regulacja omawianego trybu kształcenia ujęta została w instrumencie Departamentu Edukacji i Nauki [*Department of Education and Science*] z 2003 r. pt. „Guidelines on the Assessment of Education in Places Other Than Recognised Schools”. Należy dodać, że *homeschooling* nie jest w Irlandii rozpowszechniony i obejmuje marginalną liczbę dzieci i młodzieży. W 2017 r. uczyło się w tym trybie ok. 1300 osób („Irish parents who are choosing to homeschool their children...” 2017).

4.3. Konfesyjne nauczanie religii

Prowadzenie ponad 90% placówek szkolnictwa podstawowego i średniego w Irlandii przez związki religijne przesądza ich religijny charakter. Ekspresja religijna nauczycieli, innych pracowników tych instytucji, uczniów, a także odwiedzających szkoły rodziców, przyjmuje wiele postaci. Do grupy naczelnych form tej ekspresji należy konfesyjne nauczanie religii, przyjmujące przede wszystkim kształt lekcji religii czyli wyodrębnionych czasowo w ramach dnia szkolnego okresów odbywania nauki. Zachodzi tu oczywista analogia do lekcji w polskich państwowych placówkach oświatowych.

Praktyka nauczania religii podlega normom zawartym w „The Rules for National Schools”, akcie określającym proces szkolny w różnych aspektach, także w odniesieniu do innych niż religia przedmiotów. Treść nauczania religii w szkołach zależy od konkretnej wspólnoty religijnej prowadzącej to nauczanie²⁶. W przypadku Kościoła Katolickiego określona została ona w przyjętym przez Irlandzką Konferencję Biskupów dokumencie z 2015 r. pt. „The Catholic Preschool and Primary Religious Education Curriculum for Ireland”. Program lekcji religii ma charakter ściśle konfesyjny, odzwierciedla przekonania danej denominacji wyznaniowej. Nie jest to w żadnym sensie zobiektywizowany wykład religioznawczy. Przedmiot ten można przeto zasadnie nazwać katechezą.

Uczeń rozpoczynający naukę w finansowanej ze środków publicznych szkole o etosie konfesyjnym automatycznie staje się w Irlandii uczestnikiem nauki religii. Od uczestnictwa tego jednak mogą rodzice dziecka poniżej 18 roku życia zwolnić, uczeń, który ukończył 18 rok życia, może to uczynić samodzielnie. Podstawą rezygnacji [*opting-out*] jest art. 44.2.4 i art. 42.1 oraz art. 30(2)-(e) ustawy o edukacji z 1998 r. („The Education Act 1998”). Przesłanką jest niezgoda na uczestnictwo w zajęciach, które zawierają treści nie do pogodzenia z sumieniem ucznia lub jego rodzica²⁷. Taki sprzeciw i w konsekwencji rezygnacja może dotyczyć każdego przedmiotu rodzącego opór sumienia²⁸.

---

²⁶ „The content of religious instruction programme, its syllabus, delivery, supervision and examination are matters for the denominational school authority” (Glendening 2008 {6.54}).

²⁷ Czołowy konstytucjonalista irlandzki stwierdza, że ustawa zasadnicza z 1937 r. zabrania przymusu uczestnictwa w szkolnej nauce religii: Casey 2000, 685.

²⁸ Art. 30.2.(e) ustawy edukacyjnej z 1998 r. posiada następujące brzmienie: „Without prejudice to the generality of subsection (1), the Minister – shall not require any student to attend instruction in any subject which is contrary to the conscience of the parent of the student or, in the case of a student who has reached the age of 18 years, the student”. Domagając się zwolnienia z zajęć katechezy rodzice powołują się także na orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawie *Mansur & Others v Turkey* (wrzesień 2014).

Nauczyciele religii konfesyjnej (w Polsce zwani katechetami) powoływani są przez odnośne związki wyznaniowe czyli muszą się legitymować upoważnieniem od władz kościoła lub innej wspólnoty religijnej do prowadzenia zajęć (w przypadku Kościoła Katolickiego jest to tzw. misja kanoniczna). Nauczyciel religii jest zobowiązany do przestrzegania wymogów dogmatycznych i moralnych wyznania, które reprezentuje. Naruszenie tych zasad może skutkować utraceniem upoważnienia do wykonywania funkcji nauczyciela religii. Warto nadmienić, że wymagania te w pewnym stopniu odnoszą się w szkołach konfesyjnych także do nauczycieli innych przedmiotów niż religia.

W lutym 2018 r. Departament Edukacji i Umiejętności [*Department of Education and Skills*] wydał okólnik dotyczący nauczania religii i nabożeństw w niektórych szkół średnich: „Circular Letter 0013/2018 Religious instruction and worship in certain second level schools in the context of Article 44.2.4 of the Constitution of Ireland and Section 30 of the Education Act 1998”²⁹. Jak sygnalizuje już sam jego tytuł, jest to instrukcja odnosząca się tylko do wybranych szkół średnich. Jej głównym celem było spowodowanie wypracowania w zarządach szkół rozwiązań służących zapewnieniu młodzieży korzystającej z możliwości *opt-out* z nauczania religii uczestnictwa w alternatywnych zajęciach. Realia zdecydowanej większości szkół irlandzkich są bowiem takie, że uczniowie nie uczestniczący w nauce katechezy nie mogą liczyć nie tylko za zajęcia alternatywne w czasie lekcji religii, ale także opieki ze strony szkoły. Zaskakujące jest, że do chwili obecnej nie wprowadzono regulacji

---

²⁹ Carl O’Brien stwierdził, że „The circular applied only to State-run schools, which account for about half of secondary schools. These are run by local Education and Training Boards (ETBs) and community schools, which are run jointly by ETBs and the Catholic Church. Voluntary secondary schools, typically run or owned by religious organisations, were not affected by the circular. In a statement, a Department of Education spokesman confirmed that the circular applied to all community and ETB post-primary schools»” (O’Brien 2019).

prawnej nakładającej na szkoły obowiązek zapewnienia uczniom nie biorącym udziału w katechezie opieki („How to Opt Your Child Out of Religion Class” 2019). Jak wynika z doniesień prasowych, najczęściej uczniowie tacy w czasie trwania lekcji religii przebywają w tej samej sali, co ich katechizowani koledzy. Zajmują miejsca na końcu klasy i mają tam w ciszy zająć się sobą (Gately 2018). Apele rodziców, którzy skorzystali z prawa wypisania swych dzieci z katechezy o to, by zajęcia z tego przedmiotu odbywały się na początku lub na końcu zajęć, nie przynoszą pozytywnego rezultatu (O’Brien 2019).

Okólnik 0013/2018 Departamentu Edukacji i Umiejętności spotkał się ze sprzeciwem ze strony Kościoła Katolickiego, *Education and Training Boards* oraz *The Teachers’ Union of Ireland*. W październiku 2018 r. Departament wydał dokument pt. „Clarification”, w którym złagodził wymowę dokumentu z lutego 2018 r., zmniejszając nacisk na potrzebę organizowania zajęć zastępczych wobec nauki religii.

Religia jest przedmiotem wykładu i badań teologicznych w ramach jednostek organizacyjnych uniwersytetów. Działania w tym zakresie prowadzone są w Uniwersytecie Dublińskim i na Narodowym Uniwersytecie Irlandii Maynooth, korzystając z finansowania publicznego (Casey 2007, 207)³⁰. Oprócz uczelni publicznych studia i badania teologiczne są prowadzone w instytucjach prywatnych.

4.4. Niekonfesyjne nauczanie o religii

Mocno pogłębiający się u schyłku XX wieku pluralizm kulturowy, światopoglądowy, etniczny i narodowościowy społeczeństwa irlandzkiego spowodował, że na forum szkolnictwa zaczęto coraz głośniej kwestionować dotychczasowe formy obecności religii w procesie oświatowym. Jak już wspomniano, rosnąca liczba rodziców i uczniów odwołująca się do normy art. 44.2.4. konstytucji i rezygnująca z udziału w katechezie,

³⁰ Pomijamy tutaj sprawę prowadzonego na uczelniach irlandzkich wykładu religioznawstwa i badań religioznawczych, które z oczywistych względów nie mają charakteru konfesyjnego.

podnosiła konieczność zapewnienia dzieciom i młodzieży korzystającej z możliwości *opt-out* nie tylko opieki, ale także alternatywnych w stosunku do nauczania religii zajęć merytorycznych. Ich działania znalazły poparcie we wspomnianym już okólniku 0013/2018 Departamentu Edukacji i Umiejętności, w którym ministerstwo zwróciło się do zarządów szkół o przyjęcie rozwiązań wychodzących naprzeciw uczniom rezygnującym z nauki religii, przede wszystkim poprzez zaoferowanie im nauki w ramach innych przedmiotów.

W ramach reakcji na przywołany już okólnik 0013/2018 katoliccy biskupi Brendan Leahy i Brendan Kelly w imieniu episkopatu irlandzkiego zwrócili się do ministra edukacji o zapewnienie uczniom szkół średnich [*secondary*]³¹ nie uczestniczącym w katechezie przedmiotu dotyczącego spuścizny religijnej, wartości i etyki [*‘religious heritage and values as well as ethics’*]. Wskazali, że okólnik nie był konsultowany z Episkopatem, zaś rozwiązania w nim proponowane stawiałyby uczniów nie pobierających nauki religii w sytuacji lepszej niż uczniów katechizowanych. Mieli by bowiem więcej lekcji z przedmiotów wymaganych na egzaminach kwalifikacyjnych. Zdaniem biskupów lepszą opcją jest odbycie przez uczniów rezygnujących z katechezy niekonfesyjnego kursu o religii i etyce, co ich zdaniem ma być pomocne w warunkach społeczeństwa pluralistycznego, którego istotnym elementem są zjawiska religijne („It is crucial that students are exposed to the religious interpretation of life. Such education is essential in respect of understanding our cultural heritage and in terms of harmony and understanding what is becoming a multicultural society”; Gately 2018)³². Biskupi podkreślili, że szanują prawo rodziców i uczniów do rezygnacji z katechezy, zaś przedkładane

³¹ Chodziło o szkoły prowadzone przez Education and Training Boards (ETBs). Takich szkół istnieje ponad 300. Według: Gately 2018.

³² Należy dodać, iż pismo biskupów do ministra pierwotnie nie zostało podane do wiadomości publicznej. Dotarł do niego w ministerstwie i ujawnił je dziennik „Irish Times”, powołując się na ustawę o wolności informacji z 2014 r. („Freedom of Information Act”, 2014).

propozycje pragną zastosować w szkołach prowadzonych lub współprowadzonych przez osoby prawne Kościoła Katolickiego (Gately 2018).

W odpowiedzi na omawiane pismo biskupów minister edukacji Richard Bruton stwierdził, że władze resortu nie zamierzają zmieniać aktów założycielskich ani porozumień modelowych przyjętych w szkołach prowadzonych lub współprowadzonych przez Kościół Katolicki (*'deeds of trust or the model agreements'*). Według tych wyjaśnień okólnik 0013/2018 był raczej apelem o nową praktykę regulowania sytuacji uczniów rezygnujących z katechezy we wskazanej grupie szkół (Gately 2018; zob. O'Brien 2018). Jak podał w sierpniu 2018 r. dziennik „The Irish Times”, większość szkół, do których skierowany był ministerialny okólnik, zignorowała jego postanowienia (O'Brien 2019), co oznacza, że uczniowie, którzy zrezygnowali z katechezy nie korzystają ani z nauki przedmiotów dostępnych w programie szkolnym, ani z alternatywnego względem nauki kursu dotyczącego ‘spuścizny religijnej, wartości i etyki’.

4.5. Symbole religijne

Ucisk religijny oraz inne formy dyskryminacji doznawane przez katolickich Irlandczyków w monarchii angielskiej a potem brytyjskiej musiały mieć oczywisty skutek dla ich wrażliwości w sferze symbolicznej. Protestantkie państwo brytyjskie³³ zwykle rugowało symbolikę rzymskokatolicką z obiektów publicznych. Po wielu latach takiego traktowania pragnienie katolików, by akcentować swoje związki z wiarą poprzez ekspozycję własnych symboli religijnych w miejscach publicznych, z dużą siłą ujawniło się w niepodległym państwie irlandzkim, które zgodnie z wolą wielu jego twórców miało stać się wzorcowym państwem katolickim. W świetle powyższego oczywistym jest, że krucyfiksy, obrazy Matki Bożej, świętych, papieży i innych hierarchów kościelnych oraz podobne

---

³³ Do lat 80. XIX wieku protestancka religia urzędowa obowiązywała w Anglii (wraz z Walią), Szkocji i całej Irlandii. Obecnie dotyczy to tylko Anglii (bez Walii) i Szkocji, przy czym w Anglii jest nią Kościół Anglii (anglikanizm), a w Szkocji Kościół Szkocki (prezbiterianizm). Wiele wątków tej problematyki przybliżają prace: Zieliński 2016, Zieliński 2010.

artefakty umieszczone zostały także w instytucjach publicznych oraz w instytucjach prywatnych finansowanych ze środków publicznych³⁴.

Ponieważ władze państwa irlandzkiego, pod wpływem Kościoła Katolickiego, zrezygnowały z tworzenia systemu szkolnictwa państwowego, kierując uczniów do szkół kościelnych i innych prywatnych, przy jednoczesnym finansowaniu tych podmiotów ze środków publicznych, przeto – jak już podkreślano – oświata w Irlandii przyjęła kształt religijny (Daly 2012, 201). W takich warunkach obecność symboli religijnych stała się tam oczywistością. W wydanym w 1998 r. wyroku Sądu Najwyższego w sprawie *Campaign to Separate Church and State v. Minister for Education* wyrażono pogląd, że ekspozycja symboliki religijnej w szkołach wyznaniowych finansowanych ze środków publicznych podlega ochronie konstytucyjnej³⁵.

Jak się wydaje, zmiany społeczne dokonujące się w ostatnich dekadach w Irlandii w kierunku rozwoju pluralizmu kulturowego, etnicznego i religijnego w nikłym stopniu oddziałują na kwestię ekspozycji symboli religijnych w szkołach. Największą konsekwencję w trwaniu przy tradycyjnych rozwiązaniach wykazują szkoły katolickie i szkoły, których Kościół Katolicki jest współwłaścicielem lub współorganizatorem. Większą labilność w tym względzie wykazują podmioty, w których wpływ katolicyzmu jest nikły. Prasa donosi, że w niektórych placówkach oświatowych mających charakter międzywyznaniowy zrezygnowano z ekspozycji symboli religijnych w obiektach szkolnych lub zmniejszono ich liczbę. Powoływano się przy tym na potrzebę poszanowania wrażliwości uczniów i rodziców o tożsamości innej niż eksponowane symbole (O'Brien 2019).

Wśród mniejszości religijnych i światopoglądowych Irlandii kontrowersje wywołuje obowiązek noszenia na mundurkach

³⁴ O wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Lautsi v. Italy* w nawiązaniu do sytuacji irlandzkiej pisze: Daly 2012, 308–312.

³⁵ *Campaign to Separate Church and State v. Minister for Education* (1998), 2 I.L.R.M. 357–358 (Glendenning 2008, 284).

uczniowskich herbów szkół zawierających elementy religijne [*'religious crests'*]³⁶. Spór odnosi się do takich elementów religijnych w tych herbach jak np. krucyfiks, postać Jezusa Chrystusa, wyobrażenie Matki Bożej z Dzieciątkiem itd. („Religious crests on schools uniforms are symbols of discrimination.” 2014). Oponują przeciwko nim np. muzułmanie, ateści i protestanci. Anglikański arcybiskup Dublina Michael Jackson stwierdził, że powinno być możliwe uwzględnienie życzeń osób nie utożsamiających się z symboliką wpisaną w szkolne herby („Religious crests on schools uniforms are symbols of discrimination.” 2014)³⁷.

W kręgu problemowym dopuszczalnej symboliki religijnej w systemie szkolnym znajduje się kwestia noszenia przez uczennice wyznania muzułmańskiego hidżabów (chust pokrywających włosy, uszy i szyję kobiety). W dużej części wspólnoty islamskiej przyjmuje się, że noszenie takich nakryć jest objęte przykazaniem bożym. W 2014 r. dr Ali Selim, wykładowca Uniwersytetu w Dublinie, były sekretarz generalny Irlandzkiej Rady Imamów zaapelował do szkół katolickich, aby dopuściły zakładanie przez uczennice muzułmańskie chust rytualnych³⁸. Departament Edukacji i Umiejętności w reakcji na tę wypowiedź stwierdził, że sprawa ubioru uczniów należy do zarządów poszczególnych szkół (McCormack 2014)³⁹. W literaturze naukowej występuje pogląd, że noszenie w szkole stroju religijnego nie wywołującego obrazy porządku i moralności nie może wywoływać zarzutu niezgodności z konstytucją (O'Mahony 2006, 74–75).

---

³⁶ Można przyjąć, że herby te są odpowiednikami znanych kiedyś w Polsce i przypinanych do mundurków 'tarcz szkolnych'.

³⁷ Warto przytoczyć fragment wypowiedzi abp. Jacksona: „Those who are not of a tradition can actually learn and share their childhood together and will be able to stand for respect, integrity and tolerance if situations become aggressive [...] if you learn about that at an early stage it will continue to inform your reactions as an adult.”

³⁸ W jego opinii „The hijab for Muslims is an essential aspect of character. Depriving Muslims of the right to wear hijabs is very threatening to their identity.”

³⁹ Należy dodać, że w 2014 r. Irlandii mieszkało ponad 60 tys. muzułmanów. W kraju istnieją tylko dwie szkoły muzułmańskie, obie z siedzibą w Dublinie.

4.6. Praktyki religijne

Konfesyjna nauka religii w szkołach irlandzkich zwykle połączona jest z praktykami religijnymi. Dotyczy to zwłaszcza szkół katolickich i współprowadzonych przez instytucje katolickie. Praktyki te realizowane są zarówno w ramach lekcji katechezy, jak i poza tymi lekcjami. W trakcie lekcji religii odmawia się np. modlitwy. W tym kontekście zachodzą m.in. takie sytuacje, że za odmawianie modlitwy uczniowie młodszych klas otrzymują nagrody od nauczycieli (np. różnego rodzaju gadżety), podczas gdy przebywający w tej samej klasie uczniowie, którzy zrezygnowali z nauki religii (w ramach możliwości *opt-out*), w milczeniu obserwują te zdarzenia („How to Opt Your Child Out of Religion Class”).

Częścią rutyny szkół irlandzkich jest odprawianie na ich terenie nabożeństw w postaci znanej z celebracji kościelnych czyli w typowej, rozbudowanej formie. Są to m.in. msze na zakończenie roku szkolnego, ale także nabożeństwa związane z uroczystościami tzw. I komunii św. i bierzmowania. Częstą praktyką są wizyty klas szkolnych w świątyniach, podczas których odbywają się akty kultu. W praktykach tych automatycznie uczestniczą wszyscy uczniowie, bez względu na ich wyznanie lub bezwyznaniowość, chyba że korzystają z możliwości *opting-out*. Możliwość ta obejmuje bowiem nie tylko lekcje katechezy, ale także inne zajęcia szkolne. W kilkakrotnie komentowanym tutaj okólniku 0012/2018 Departamentu Edukacji i Umiejętności pt. „Religious instruction and worship in certain second level schools in the context of Article 44.2.4 of the Constitution of Ireland and Section 30 of the Education Act 1998” z 2018 r. podjęta została sprawa uchylania się przez uczniów od udziału w organizowanych w szkole praktykach religijnych względnie w kulcie religijnym [*religious worship*]. W punkcie 6. tego dokumentu stwierdza się, że:

...najlepszą praktyką w zakresie stosownych przygotowań do rezygnacji z udziału w kulcie religijnym lub podobnych wydarzeniach jest zapewnienie rodzicom informacji o praktykach religijnych w szkole, o ich częstotliwości, o terminach, o czasie trwania oraz o naturze tych

posług lub wydarzeń. Idealnym rozwiązaniem byłoby zapewnienie takiej informacji na początku każdego roku szkolnego. Rodzice powinni mieć możliwość powiadomienia szkoły, czy chcą oni lub nie, aby ich dziecko uczestniczyło lub było obecne podczas kultu religijnego.

W porozumieniach państwowo-kościelnych z lat 70. XX wieku ustalono powoływanie dla szkół kapelanów, którzy w wielu przypadkach jednocześnie byli katechetami⁴⁰. Funkcja kapelana sama w sobie implikuje organizowanie praktyk religijnych i przewodzenie im. Pocięcha religijna niesiona przez kapelana jest jednym z typów praktyk religijnych. Do zadań kapelanów szkolnych należy celebrowanie mszy oraz innych obrzędów, w tym i spowiedzi (O'Brien 2019).

5. Podsumowanie

Obowiązująca od ponad 80 lat Konstytucja Irlandii podstawową rolę w wychowaniu i kształceniu dzieci przyznaje rodzicom. Akcentuje rolę religii w procesie edukacji. Jednocześnie w minimalnym stopniu określa państwowe powinności w zakresie oświaty. Zobowiązuje je jedynie do zapewnienia kształcenia na poziomie podstawowym, bez wskazania, czy ma to czynić poprzez własne instytucje, czy poprzez zlecenie zadań w tym zakresie podmiotom prywatnym. Opisywana regulacja umożliwiła przekazanie przez państwo kształcenia najmłodszej generacji instytucjom prywatnym, głównie rzymskokatolickim.

Ekspresja religijna w irlandzkim systemie szkolnym ma status inny niż w zdecydowanej większości państw demokratycznych. W przytłaczającej części państw z tej grupy trwa bowiem spór o skalę dopuszczenia elementu religijnego w państwowych, w istocie świeckich lub konsekwentnie świeckich, instytucjach oświatowych. Element religijny jest zatem mniejszościową częścią całości. W Irlandii sytuacja prezentuje się zgoła inaczej. Ponad 90% szkół podstawowych oraz więcej niż połowa

---

⁴⁰ W przywołanym już wyroku *Campaign to Separate Church and State v. Minister for Education* (1998), 2 I.L.R.M. 357–358 stwierdzono konstytucyjność finansowania kapelanów ze środków publicznych. Zob. Glendenning 2008, 284; Daly 2012, 220–221.

szkół średnich prowadzona jest przez Kościół Katolicki. Placówki te z zasady mają charakter religijny. W irlandzkich szkołach wyznaniowych cały proces szkolny, w warunkach obowiązywania państwowych standardów kształceniowych, ze względu na światopogląd ich kierownictwa i nauczycieli, dostosowany jest w tych placówkach do katolickiej (lub innej religijnej) wizji życia. Jeśli zatem w innych państwach trwa w publicznym segmencie szkolnictwa spór o to, ile należy tam dopuścić elementów religijnych, to w Irlandii istnieje kwestia, jakie obszary działalności szkół mogą być wolne od elementu religijnego.

Ustawodawstwo oświatowe Irlandii oparte jest na zasadzie daleko posuniętego poszanowania autonomii placówek oświatowych. Obowiązują standardy programowe i inne dotyczące procesu szkolnego, ale szkoły dysponują dużym zakresem swobody w określaniu treści edukacyjnych i filozofii kształcenia. Jest to zrozumiałe w sytuacji, gdy system oświatowy jest oparty na podmiotach prywatnych finansowanych ze środków publicznych. Ma to oczywisty wpływ na skalę przenikania działalności szkół przez czynnik religijny. Szkoły katolickie, nieliczne szkoły innych wyznań oraz szkoły międzydenominacyjne mają prawo preferowania w ramach rekrutacji uczniów własnego lub innego lepiej postrzeganego wyznania. Nauczają się tam religii w ujęciu konfesyjnym, czyli reprezentującym perspektywę właściwą dla konkretnej wspólnoty religijnej. Nie stwierdzono prowadzenia w którejkolwiek ze szkół obiektywnego, naukowego religioznawstwa. Szkoły międzywyznaniowe wykazują większą otwartość na mniejszości wyznaniowe, redukując np. ekspozycję symboli religijnych, które są typowym elementem wystroju szkół katolickich. Szkoły religijne często zatrudniają kapłanów, którzy poza funkcją katechetów, prowadzą także praktyki religijne. Praktyki religijne są tam zwykle nie tylko elementem lekcji religii, lecz występują również obok nich. Znikomy jest natomiast element konfesyjny w działalności uniwersytetów i innych szkół wyższych Irlandii.

W ostatnich dekadach, w związku z pogłębiającym się pluralizmem

kulturowym, religijnym, etnicznym i narodowym społeczeństwa Irlandii, dokonuje się rewizja stosunku wielu mieszkańców kraju do religii. Dotyczy to także ekspresji religijnej w systemie edukacyjnym. Wyrazem tego jest korzystanie przez rodziców uczniów lub przez pełnoletnich uczniów z zagwarantowanej konstytucyjnie możliwości rezygnacji z oferowanych w szkole zajęć budzących sprzeciw ich sumienia. Do zajęć takich zalicza się naukę religii oraz organizowane przez władzę szkolną praktyki religijne. Uczniowie korzystający z możliwości *opt-out* nie mogą liczyć na zapewnienie im w trakcie nauki katechezy innych zajęć, a nawet opieki poza salą, w której jest prowadzona katecheza.

Bibliografia

Akty prawne

- „Constitution of Ireland enacted by the People 1st July”, 1937.
- „The Offences against the Person Act 1861”, 24 & 25 Vict. c. 100.
- „Universities Act”, 1997.
- „Education (Welfare) Act”, 2000.
- „Freedom of Information Act”, 2014.
- „Education (Admission to Schools) Act”, 2018.
- „Rules for National Schools.”2013. Dostęp: 2019.05.12. <http://educationlawireland.com/rules-for-national-schools/>.
- „Governance Manual for Primary Schools.”, 2015-2019.
- „Department of Education and Science, Guidelines on the Assessment of Education in Places Other Than Recognised Schools.”, Dublin 2003.
- „Religious instruction and worship in certain second level schools in the context of Article 44.2.4 of the Constitution of Ireland and Section 30 of the Education Act 1998”, 2018.

Orzecznictwo sądowe

- McGrath v. Trustees of Maynooth* (1979) I.L.R.M. 166.
- Crowley v. Ireland* [1980] I.R. 102.

Campaign to Separate Church and State v. Minister for Education (1998),
2 I.L.R.M. 181.

Mansur & Others v Turkey (2014), Application no. 21163/11.

Opracowania i dokumenty

Byrne, Garth, i Patricia Kieran. 2013. *Toward Mutual Ground – Pluralism, Religious Education and Diversity in Irish Schools*, Dublin: The Columba Press.

Casey, James. 2000. *Constitutional Law in Ireland*. Wyd. 3, Dublin: Round Hall.

Casey, James. 2007. „Państwo i kościół w Irlandii” W *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. Gerhard Robbers, tłum. Joanna Łopatowska-Rynkowska, Michał Rynkowski, 197–213. Wrocław: Kolonia Limited.

The Catholic Preschool and Primary Religious Education Curriculum for Ireland (2015).

Daly, Eoin. 2012. *Religion, Law and the Irish State. The Constitutional Framework in Context*. Dublin: Clarus Press.

Doolan, Brian. 1994. *Constitutional Law and Constitutional Rights in Ireland*. Dublin: Gill & Macmillan.

Doyle, Oran. 2008. „Article 44. Privileging the Rights of the Religious.” W *The Irish Constitution. Governance and Values*, red. Oran Doyle, Eoin Carolan, 476–489. Dublin: Round Hall.

Glendenning, Dympna. 2008. *Education, Religion and the Law*. Dublin: Bloomsbury Professional.

Hannon, Patrick. 2008. „In God’s Name, What Next? Religion, the Constitution and the New Ireland.” W *The Irish Constitution. Governance and Values*, red. Oran Doyle, Eoin Carolan, 463–475. Dublin: Round Hall.

Hogan, Gerard W. 1987. „Law and Religion: Church-State Relations in Ireland from Independence to the Present Day.” *The American Journal of Comparative Law* 35 (1): 47–96.

- Kilcommins, Shane. 2008. „Irish law.” W *The New Oxford Companion to Law*. Red. Peter Cane, Joanne Conaghan, 637–638. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Kilkelly, Ursula. 2008. *Children's Rights in Ireland. Law, Policy and Practice*. Dublin: Tottel Publishing.
- Lane, Dermot A. 2008. *Challenges Facing Religious Education in Contemporary Ireland*. Dublin: Veritas.
- Mawhinney, Alison. 2009. *Freedom of Religion and Schools: the Case of Ireland. A Failure to Protect International Human Rights Standards*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- O'Flaherty, Louis. 1999. „Catholic Church Influence in the Management of Second-Level Schools” W *Irish Education for the 21st Century*. Red. Noel Ward, Triona Doney, 53–63. Dublin: Oak Tree Press.
- O'Mahony, Conor. 2006. *Educational Rights in Irish Law*. Dublin: Thomson/Round Hall.
- Lane, Dermot A., red. 1992. *Religion, Education and the Constitution*. Dublin: The Columba Press.
- Ryan, Fergus W. 2008. *Constitutional Law*. Wyd. 2, Dublin: Round Hall.
- Whyte, Gerard. 2008. „On the meaning of «religion» under the Irish Constitution.” W *The Irish Constitution. Governance and Values*. Red. Oran Doyle, Eoin Carolan, 446–462. Dublin: Round Hall.
- Zieliński, Tadeusz J. 2010. „Pozycja prawna państwowego Kościoła Szkocji.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1: 97–110.
- Zieliński, Tadeusz J. 2016. *Państwowy Kościół Anglii. Studium prawa wyznaniowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
- Wypowiedzi prasowe i organizacji strażniczych**
- Donnelly, J. 2018. „What we must do to separate church and state – speech by Jane Donnelly in Waterford.” *Atheist.ie*. Dostęp 2019.05.10. <https://atheist.ie/2018/09/separate-church-and-state/>.
- Gately, Susan. 2018. „Bishop clarifies Church appeal on opt-out students.” *Catholic Ireland*. Dostęp: 2019.11.22. <https://www.catholicireland.net/bishop-clarifies-church-appeal-opt-students/>.

- „How to Opt Your Child Out of Religion Class.” *Teach Don` t Preach*. Dostęp: 2019.11.20. <https://www.teachdontpreach.ie/school-religion-primary-secondary-opting-out/#comment-158897>.
- „Ireland: Education dominated by religion.” *Teach Don` t Preach*. Dostęp: 2019.11.21. <https://www.teachdontpreach.ie/education-religion-school/>.
- „Irish parents who are choosing to homeschool their children – «We realised pretty quickly that this was just right for us.» 2017. *Independent.ie*. Dostęp: 2019.05.09. <https://www.independent.ie/life/family/parenting/irish-parents-who-are-choosing-to-homeschool-their-children-we-realised-pretty-quickly-that-this-was-just-right-for-us-35390946.html>.
- Maignant, Catherine. 2014. „Church and State in Ireland (1922-2013): Contrasting Perceptions of Humanity.” *Études irlandaises*. Dostęp: 2019.11.23. <https://doi.org/10.4000/etudesirlandaises.3913>.
- McCormack, Claire 2014. „Row erupts over wearing of hijabs in our schools.” *Independent.ie*. Dostęp: 2019.11.23. <https://www.independent.ie/irish-news/news/row-erupts-over-wearing-of-hijabs-in-our-schools-30585072.html>.
- Martin, Diarmuid. 2017. „Relationship between Church and State is one of prudent distance (Saint Kilian’s Lecture).” *Irish Catholic Bishops Conference*. Dostęp: 2019.05.11. <https://www.catholicbishops.ie/2017/07/08/relationship-between-church-and-state-is-one-of-prudent-distance-archbishop-diarmuid-martin/>
- McSweeney, Declan. 2019. „Church and state divided: Ireland must learn from Britain’s Catholic experience. Catholicism can thrive as a minority faith free of state and helping the needy.” *Irish Times*. Dostęp: 2019.12.02. <https://www.irishtimes.com/opinion/church-and-state-divided-ireland-must-learn-from-britain-s-catholic-experience-1.3837993>.
- O’Brien, Carl. 2018. „Religion teachers say opt-out rule will ‘undermine progress.’ Teachers call for circular to be withdrawn or re-written

to provide clarity on class content.” Dostęp: 2019.11.21. <https://www.irishtimes.com/news/education/religion-teachers-say-opt-out-rule-will-undermine-progress-1.3405233>.

O'Brien, Carl. 2019. „Schools and religion: ‘Non-believers treated like second-class citizens’ Many State-run schools ignoring guidelines for accommodating non-religious students.” *Irish Times*. Dostęp: 2019.11.20. <https://www.irishtimes.com/news/education/schools-and-religion-non-believers-treated-like-second-class-citizens-1.3973464>.

„Religious crests on schools uniforms are symbols of discrimination.” 2014. *Atheist.ie*. Dostęp: 2019.11.23. <https://atheist.ie/2014/09/religious-crests-on-schools-uniforms-are-symbols-of-discrimination/>.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIII

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2021

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 16

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- JAKUB SŁAWIK, *Co nowego w historii starożytnego Izraela? O książce: Niesiołowski-Spanò, Łukasz i Krystyna Stebnicka. 2020. Historia Żydów w starożytności: Od Thotmesa do Mahometa. Warszawa: PWN* 7
- EWA SOŁTYS, *Komunikacja niewerbalna w Biblii i świecie starożytnym – główne kierunki badań* 63
- JONASZ OŚWIECIŃSKI, *Teologia midraszu do Księgi Jonasza* 93
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Recepcja chrześcijańskiego hebraizmu w I Rzeczpospolitej w dobie renesansu* 107
- JERZY OSTARCZUK, *Оглавления Евангелия от Луки в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях тетр. Текстологическая характеристика* 143
- MARINA ЧИСТЯКОВА, *Поучение Иоанна Златоуста о милостыне в церковнославянском Прологе* 161
- НАТАЛЬЯ АНУФРИЕВА, *Эсхатологическая схема спасения и райского воздаяния (по миниатюрам лицевых рукописей книжных коллекций Уральского региона)* 183
- MAGDALENA PŁOTKA, *Contingit enim aliquem ex gaudio vel tristitia vel amore mortem incurrere. Św. Tomasz z Akwinu o uczuciach i afektach* 215
- SERGIUSZ BOWTRUCZUK, *Koncepcja organizacji chóru cerkiewnego w ujęciu Pawła Czesnokowaj* 243
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *O kluczowej decyzji terminologicznej w pluralizmie religijnym Johna Hicka* 263
- KRYSTYNA HELAND-KURZAK, *Doświadczenie jako kategoria religijności dziecka w dyskursie pedagogicznym* 289
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Ekspresja religijna w systemie edukacyjnym Republiki Irlandii (aspekt prawny)* 319

RECENZJE

Podzielny, Janusz. 2020. <i>Praca ludzka w ujęciu ewangelickiej (luterńskiej) etyki teologicznej</i> . Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, ss. 230, ISBN 978-83-65860-61-3 (MARCIN HINTZ).	355
Wykaz autorów	362

Contents

ARTICLES

- JAKUB SŁAWIK, *What's New in Ancient Israel's History? On the Book: Nie-siołowski-Spanò, Łukasz and Krystyna Stebnicka. 2020. Historia Żydów w starożytności: Od Thotmesa do Mahometa [History of the Jews in Antiquity: From Thotmes to Muhammad].* Warsaw: PWN 7
- EWA SOŁTYS, *Nonverbal Communication in the Bible and the Ancient World – the Main Research Topic* 63
- JONASZ OŚWIECIŃSKI, *The Theology of Midrash to the Book of Jonah.* 93
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Reception of Christian Hebraism in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Renaissance* 107
- JERZY OSTAPCZUK, *Chapter Titles of the Gospel of Luke in Early Printed Cyrillic Liturgical Tetraevangelions. Text Critical Research*..... 143
- MARINA CHISTIAKOVA, *St. John Chrysostom's Sermon on Alms in the Church Slavonic Prologue* 161
- NATAL'Ā ANUFRIEVA, *Eschatological Scheme of Redemption and Paradisal Reward (based on Miniatures of the Illuminated Manuscripts of Ural Region Book Collections)*..... 183
- MAGDALENA PŁOTKA, *Contingit enim aliquem ex gaudio vel tristitia vel amore mortem incurrere Saint Thomas Aquinas on Passions and Affection*..... 215
- SERGIUSZ BOWTRUCZUK, *Pavel Chesnokov's Organisational Concept of an Orthodox Church Choir* 243
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *On the Key Terminological Decision in John Hick's Religious Pluralism* 263
- KRYSZYNA HELAND-KURZAK, *Experience as a Category of Child Religiosity in Pedagogical Discourse* 289
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Religious Expression in the Education System of the Republic of Ireland (legal aspect)* 319

REVIEWS

Podzielny, Janusz. 2020. *Praca ludzka w ujęciu ewangelickiej (lutrańskiej) etyki teologicznej*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, pp. 230, ISBN 978-83-65860-61-3 (MARCIN HINTZ). 355

List of authors 362

Wykaz autorów

Jakub Ślawik, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Ewa Sołtys, esoltys@o2.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Jonasz Oświeciński, yonabenziv@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Rajmund Pietkiewicz, pietkiewicz@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Jerzy Ostapczuk, j.ostapczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Marina Čistiakova, mcistiakova@gmail.com, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva / Lithuania

Natal'â Anufrieva, nvr.anufrieva@gmail.com; Россия, г. Екатеринбург, ул. Белинского, 177-1 (Rossiya, g. Ekaterinburg, ul. Belinskogo, 177-1)

Magdalena Płotka, m.plotka@uksw.edu.pl, Instytut Filozofii, ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23, 03-149 Warszawa

Sergiusz Bowtruczuk, sergiusz.katedra@wp.pl, Katedra Metropolitalna p.w. św. Marii Magdaleny w Warszawie, ul. św. Cyryla i Metodego 4/8, Warszawa 03-408

Zbigniew Kaźmierczak, z.kazmierczak@uwb.edu.pl, Instytut Filozofii Uniwersytetu w Białymstoku, Plac NZS 1, 15-420 Białystok

Krystyna Heland-Kurzak, kheland@aps.edu.pl, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Wydział Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Społecznej, ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa

Tadeusz J. Zieliński, tjz@onet.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa